

УДК 340.112

Кусаинов Дауренбек Умирбекович

доктор философских наук, Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г. Алматы, Қазақстан
e-mail: daur958@mail.ru

Сейтахметова Наталья Львовна

доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения МОН РК,
г. Алматы, Қазақстан
e-mail: natalieseyt@mail.ru

Нуров Мархабат Мешитбекович

магистр гуманитарных наук, Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г. Алматы, Қазақстан
e-mail: markhabat-nur@mail.ru

Қуттыбекқызы Гульсая

магистр гуманитарных наук, Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г. Алматы, Қазақстан
e-mail: gulsaya_90@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНДА АЗАМАТТАРДЫҢ
АР-ОЖДАН БОСТАНДЫҒЫНЫҢ ҚОРҒАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Қазақстан Республикасының Конституциясы ой еркіндігі мен дін бостандығының Конституциялық кепілдіктерін тіркеген негізгі құжат болып табылады. Бұл кепілдіктер арождан бостандығына қатысты ҚР Негізгі Заңының 22бабының Конституциялық нормаларымен қамтылғаны анық. Осыған байланысты мемлекет, бірінші кезекте діни заңнаманың орындалуын қамтамасыз етуі тиіс. Адам құқықтары мен діни сенім бостандығын қорғау ісіндегі маңызды құжаттардың бірі 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған «адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» болды. Декларацияда бір дінге жататындығы адамның және азаматтың қандай да бір құқықтарын кемсітуге немесе елемеуге не шектеуге себеп болып табылмайтындығы бекітіледі. Сонымен қатар, декларацияның 18бабы ар-ождан мен дін бостандығына деген құқықты егжей-тегжейлі анықтайды. Ар-ождан мен дін бостандығы құқығын іске асыру өз дінін немесе наным-сенімдерін өзгерту және өз дінін немесе жеке-дара сондай-ақ басқалармен бірлесіп, жүзеге асыруда, Құдайға құлшылық ету және діни салт-жораларды орындау бостандығына құқықты қамтиды. Мақала материалдары «Исламтану гуманитарлық ғылымның диалогтық жобасы ретінде: Қазақстан мен Францияның дискурсы мен праксисі» тақырыбында зерттеу нәтижелерінен алынған.

Түйін сөздер: конституция, дін, конфессия, көпконфессиялы қоғам, еркіндік, ар-ождан бостандығы, діни сенім бостандығы, діни бірлестіктер, шіркеу, мемлекет.

Конституция Республики Казахстан является основным документом, зафиксировавшим конституционные гарантии свободы мысли и религии. Эти гарантии охватываются конституционными нормами ст. 22 Основного Закона РК, касающимися свободы совести. Государство должно обеспечивать исполнение религиозного законодательства. Важнейшим документом в деле защиты прав человека и свободы вероисповедания стала «Всеобщая декларация прав человека». В статье 2 Декларации утверждается, что принадлежность к какой-либо религии не является поводом для дискриминации или пренебрежительного отношения либо ограничения каких-либо прав человека и гражданина. Кроме того, ст. 18 Декларации дает более детальное определение права на свободу совести и религии. Реализация права на свободу совести и религии включает право на свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком в учении, богослужении и выполнении религиозных и ритуальных обрядов. Статья публикуется по научно-исследовательскому проекту «Исламоведение как диалогический проект гуманитарной науки: дискурс и праксис Казахстана и Франции».

Ключевые слова: конституция, религия, конфессия, поликонфессиональное общество, свободомыслие, свобода совести, свобода вероисповедания, религиозные объединения, церковь, государство.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan is the main document that establishes constitutional guarantees of freedom of thought and religion. It is obvious that these guarantees are covered by the constitutional norms of article 22 of the Basic Law of the Republic of Kazakhstan concerning freedom of conscience. In this regard, the state should, first of all, ensure the implementation of religious legislation. One of the most important documents in the protection of human rights and freedom of religion was the “Universal Declaration of human rights”, adopted by the UN General Assembly on December 10, 1948. Article 2 of the Declaration States that belonging to religion does not constitute grounds for discrimination, neglect or

restriction of any human or civil rights. Religion or belief both individually and collectively, in public and in private, in teaching, worship and performing religious and ritual ceremonies.

Keywords: *constitution, religion, denomination, poly-confessional society, freedom of thought, freedom of conscience, freedom of religion, religious associations, church, state.*

Біздің еліміз тарихы жағдайлардың әсерінен көп этносты және көп конфессиялы мемлекет болып қалыптасты. Егемендік алған жылдардан бастап Қазақстан халқының барлық құқықтарын сақтауды біздің мемлекетіміз ең басты құндылық ретінде санады және Ата Заңымызда осы бостандықтардың барлығы сақталған. Соның арқасында қабылданғанына ширек ғасыр болып отырған конституциямыз ел бірлігінің негізгі кепілі болып есептеледі. Конституцияда ел азаматтарының барлық құқықтары сақталған. Әрине, көпконфессиялы мемлекетте ар-ождан құқығы өте маңызды рөлге ие.

Әлемдік құқық тарихында, дінтануда ар-ождан бостандығы кең мағынада зерттелген мәселелердің біріне жатады. Бірақ жас егемен мемлекеттің қалыптасып жетілуіне байланысты көпэтносты, көпконфессиялы мемлекеттердің пайда болуында азаматтардың ар-ождан бостандықтарын қамтамсыз ету өте маңызды факторға айналды. Осы мәселенің мысалы ретінде Еуропа елдерінде болған діни соғыстарды еске түсіруге болады.

Тарихи жағдайлардың әсерінен біздің отанымыз Қазақстан да патшалық Ресей империясының отарлау саясатынан, Кеңес кезеңіндегі репрессиялардың әсерінен елімізге көптеген этностар қоныс аударып, көпэтносты мемлекетке айналды. Ал әртүрлі халықтардың дүниетанымы мен мәдениеттеріне байланысты қалыптасқан өзіндік наным-сенімдері бар. Осы наным-сенімдерін сақтау, оны жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамсыз ету әрбір өзін демократиялықпын деп есептейтін мемлекеттің басты міндеті. Осы тұрғыдан алғанда ар-ождан бостандығын жүзеге асырудың заңнамалық негіздеріне сараптама жасап, оны философиялық рефлексиядан өткізіп, мемлекеттің дін саласында осы құндылықтардың қалай жүзеге асырылғанын айқара ашу осы мақаланың басты міндеттерінің бірі.

«Еркіндік» және «ар-ождан» ұғымдарының өзіндік мазмұны бар: философиялық әдебиетте, әдетте, еркіндік дегеніміз - адамның сыртқы мәжбүрлеу немесе шектеу себебінен емес, өз еркі мен мақсаттарына сәйкес әрекет ету қабілеті; ар-ождан мазмұнында - жеке тұлғаның өзінің

және басқа әрекеттерінің сипатын, мазмұны мен салдарын ішкі моральдық бағалауды құрайды[1]. Дін философиялары ар-ожданды адам табиғатының құдайи шығу тегімен байланыстырады. И.А. Ильиннің пайымдауынша, «адамға Құдай және табиғат арқылы белгілі бір инстинктивті сезім объективті жағынан жақсы келеді, ал баланы тәрбиелеу өмір бойына осы инстинктивті сезімді ояту және күшейту дегенді білдіреді» - деп түсіндірген.

Бұл түсініктің басқа да Еуропа елдеріндегі конфессияларында да бар, шет тілдерінде тікелей аналогы жоқ, ал орыс тіліндегі «ар-ождан» сөзі діни-философиялық тұрғыдан әр түрлі жылдардағы сөздіктерде түсіну, игеру, білім, ішкі сезім, адамның жан дүниесіндегі Құдайдың дауысы ретінде анықталған. Еліміздегі көп конфессиялардың бірі православиеде «ар-ождан» ұғымы жаңа заңға енген адамның бүкіл ішкі диспенсациясын анықтайтын рухани заң ретінде қолданылады. Ар-ождан моральдық пайымдаудың нақты қабілеті ретінде де анықталуы мүмкін, оның көмегімен адам әр жағдайда не істеу керектігін және қалай әрекет ету керектігін анықтайды. Ал исламдық өркениетке негізделген қазақ мәдениеті мен философиясында ар-ождан түсінігінің мәні мен мазмұны ұлттық кәсіби философияның негізін қалаушы Шәкәрім Құдайбердіұлының «Үш анық» еңбегінде айқара ашылған.

Философиядағы материалистік бағыт позициясын талдап, сынай отырып Шәкәрім мынаған келіп тірелетін ислам философиясының негізгі ережелерін қорғап, жария етті:

1) Дүниедегі нәрсенің себепті негіздері - танымның өлшеусіздігінде, Жаратушының күдіреттілігі мен шеберлігінде;

2) Жан мәңгі және бастапқы кезден-ақ өмір сүреді және айналымның әрбір кезекті процесінде ол жаңа сапалы биіктікке көтеріледі;

3) Жанның ажырамас қасиеті- ар-ождан.

Ар-ождан адам жанын жоғары деңгейге көтереді және бұл өмірде де, жанның о дүниедегі өмірінде де оған қажет.

Осының бәрін жинақтағанда, бұл үш ережені қадағалау - адамның жоғары дәрежедегі көтерілуінің ақиқат жолы.

Шәкәрімге жүгінсек, әрбір адам жанның өлімнен кейінгі өміріне және ар-ожданның - оның ең басты қажеттілігі екендігіне сенгенде, оның жүрегі ешқашан қатуланбайды, ол жалғыз ғана дұрыс өмірлік жолға түседі. Шәкәрімнің өз ұрпақтарына қалдырған ұлы өсиеті осындай.

Ол адам болмысының мәні мен мағынасы мәселелерін тереңінен зерттеді, ар-ождан туралы ілімді қалыптастырды. «Ынсап», «рақым», «мейірім», «адал еңбек», «таза жүрек», «адамшылық», «ар», «ұят», «сабыр», «ұждан» сияқты этикалық категориялар оның философиялық-этикалық көзқарастарының өзегін құрайды.

Ойшыл адамдарды өз жандарын әділетті, ар-ұятты өмір сүру арқылы оятуға шақырды. Ождан адамның іс-әрекетін қадағалайды, оның өмірін жауап-кершілікті және парасатты етеді. Шәкәрім былай деп жазды: «Адам, нысап, әділет, мейірім үшеуін қосып айтқанда мұсылманша ұждан, орысша совесть бар... Меніңше, совесть - жанның тілегі... Жан екі өмірде де азығы - ождан, совесть деумен еш нәрседен кемдік көрмейді. Тіпті бұл жоғарылаудың ең зор жәрдемі үш анық дегенім осы [2].

Шәкәрімнің дүниетанымы - бұл болмыстың мәңгі сұрақтарын жүйелі және қайшылықсыз пайымдаудың үлгісі. Ойшыл үшін жан мен ождан мәселесі философиялық рефлексияның дерексіз мәселесі емес, адамдардың өмірқамының өзі үшін қажетті, шешілуі әбден мүмкін дилемма. Философты тереңтолғандырған өмірдің мәні, жанның мәңгілігі мәселелері оның шығармашылығының негізін құрайды, ал оларға жауапты ой-шыл тұтастай дүниетаным тұрғысынан беруге тырысты.

Бұл түсінікті қазіргі заманғы зерттеушілер ар-ождан, дін және заң арасындағы байланыс ретінде дамытуда. Осы мәселеге зайырлы ғалым В.В. Сорокин былай деп жазды: «әділеттілік сезімі ар-ұжданның бір түрі деп айтуға болады. Заң ғылымында құқықтық ар-ождан құқықтық идеология мен құқықтық психологияны бірге білдіреді, бірақ бұл қазіргі заманғы сот ісіндегі көптеген нәрселерге қатысты болғандықтан, бұл мәселеге үстірт қарау деп есептеу керек. Құқықтық санадағы адамдар өз әрекеттерін заңға сәйкестігін бағалайды, яғни. ең алдымен, Құдайдың заңы және одан туындайтын моральдық қағидалар тұр. Ар-ождан ұғымы мен әділеттілік сезімі ұғымдарының арасында ешқандай түбегейлі

айырмашылық жоқ. Ал енді құқықтық сананы адамның ар-ожданының әрекеті деп айтуға болады. Адамның рухани табиғаты бірегей және толық, сондықтан оны рационалды түрде бөлу өте қиын. Осы себептерге байланысты әділеттілік сезімін адамның ар-ожданынан ажырату мүмкін емес».

Дінтануда бостандық тұжырымдамасында құдай институттарын ұстану бостандығы ретінде ерекше діни түсінік бар. Мәселен, 2008 жылы Орыс Православие Шіркеуінің епископтар кеңесінде қабылданған «Орыс православие шіркеуінің қадір-қасиет, бостандық және адам құқықтары туралы доктринасының негіздері» заңда көрсетілгендей, «жамандықты таңдау және ар-ождан, мораль және заңның байланысы туралы бостандықты жоғалту туралы» ережелер бар: «бостандыққа қиянат, жалған таңдау, азғын өмір салты, сайып келгенде, таңдау еркіндігін бұзады, өйткені бұл күнәнің құлдығына ерік береді. Тек Құдай ғана бостандықтың қайнар көзі бола алады, оны адам бойында сақтай алады. Күнәмен бөліскісі келмейтіндер шайтанға - Құдайдың қарсыласы, зұлымдықтың әкесі және еркіндіктің жетіспеушілігін береді. Таңдау еркіндігінің құндылығын мойындай отырып, шіркеу зұлымдықтың пайдасына жасалған кезде, сөзсіз жоғалады деп сендіреді. Зұлымдық пен еркіндік үйлеспейді. ... Қоғамдық өмірде адам құқығы және мораль ұғымы осы мақсатқа қызмет етіп келеді. Сонымен бірге, олар, кем дегенде, мораль, яғни күнә мен ізгілік туралы идеялар әрқашан осы идеялардан туындаған заңның алдында болатындығымен байланысты. Сондықтан моральдың жойылуы әрдайым заңның жойылуына әкеледі» - деген діни көзқарастар көрсетілген.

Бұл тұжырымдамаларға және оларды әр түрлі ғалымдардың интерпретациясына ең толық және жүйелі талдауды ресей ғалымы М.С. Стецкевич жүргізді; «ар-ождан бостандығы» және «дін бостандығы» ұғымдарының құқықтық құрамына талдау Ресей Федерациясының Конституциясына ескертулерге енгізілген, бұл мәселелер ҚР Конституциясында да ерекше орын алады.

Егер осы категорияның ішкі мазмұнын ашсақ, ар-ождан бостандығы дегеніміз - бұл бір жағынан адамның жақсылық пен жамандық, әділеттілік, ар-намыс, тиесілі және орынсыздығы туралы жеке көзқарасы мен идеяларына сәйкес іс-әрекеттер жасау мүмкіндігін анықтайтын философиялық және

этикалық категория, екінші жағынан идеологиялық бостандықтың барлық кепілдіктерін беретін құқық категориясы. таңдау, әсіресе өмірдің мәнін анықтайтын, жеке тұлғалардың да, әлеуметтік топтардың да іс-әрекетін ынталандыратын жоғары құндылықтардың көздері мен мазмұнына қатысты. Адамның қоғамдағы, әлеуметтік-мәдени ортадағы іс-әрекетін, сондай-ақ үлкен және кіші әлеуметтік топтардың - халықтардың, этникалық қоғамдардың, әлеуметтік-кәсіби қауымдастықтардың, дін ұстанушылар тобының мінез-құлқын анықтайтын және реттейтін моральдық нормалар мен қағидаттар жүйесі. бағыттар, дінге бей-жай қарамайтын бұқара (кез-келген мәдениеттің негізінде діни компонент бар екеніне қарамастан) және оларға тиесілі адамдар екенін айтуымыз керек.

Ал енді «Дін бостандығы» ұғымы ішкі ережелерде қолданылмайды және халықаралық актілердің аудармаларында және соларға негізделген әдебиеттерде ғана кездеседі. Халықаралық нормалар Ресей Конституциясына әр түрлі (28 және 29) баптарда ар-ождан мен дін бостандығынан айырылған, «Дін бостандығы туралы» Ресей заңының мәтінін жасау кезінде ескеріліп, қабылданды. Қазақстан Республикасы Конституциясында да халықаралық нормаларға, жалпы құқықтарға аса маңыздылықпен көңіл бөлінген. ҚР Конституциясының 39 бабының 1,2,3 тармақтары еркіндіктер мен бостандықтар

мәселесіне арналған [3]. Алайда, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары оның құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болғандықтан және мұндай нормаларды талдап, қолдану кезінде оларды бірге қарастырған жөн, ал дін, діни сенім бостандығы ой, ар-ождан, сөз және жиналу бостандығымен тығыз байланысты. Мұны бірнеше мәтінді қою арқылы тексеру оңай:

«1. Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар.

2. Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпа адамдық және азаматтық құқықтармен мемлекет алдындағы міндеттерге байланысты болмауға немесе оларды шектемеуге тиіс» - делінген [3]. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын туралы Еуропалық конвенцияның: «Әр адам ой бостандығына, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар; бұл құқық, не жалғыз немесе қоғамдастықта, оның дінін немесе наным өз дінін немесе нанымын бостандығына және өзгерту еркіндігін қамтиды басқалармен бірге, жеке немесе индивидуалды түрде ғибадат етуде, діни және ритуалдық жоралғыларды өткізуде еркіндіктер берліген» [4].

Мақаланың негізгі тақырыбына байланысты Қазақстан Республикасының Ата Заңында көп этносты қазақстан халқы өздерінің ар-ождан бостандығын жүзеге асыруға барлық нормативті-құқықтық шаралар жасалған, еліміздегі барлық діни бірлестіктер заң жүзінде өз қызметтерін атқаруды.

Список использованной литературы:

1. Универсальный энциклопедический словарь, БРЭ, М., 2019, стр. 1199; <http://ru.wikipedia.org/wiki/CoBecTb>.
2. Құдайбердіұлы Шәкәрім. Үш анық. – Алматы: Қазақстан және Ғақлия ғылыми-әдеби орталығы, 1991., 34 бб.
3. Конституция, Алматы: 1995. – 176 б. II бас.
4. Трофимов Я.Ф. Религия в Казахстане.– Учебное пособие. – Алматы: Адилет Пресс, 2016.– 157 с.

Құсайынов Дәуренбек Өмірбекұлы

философия ғылымдарының докторы

Лауазымы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының профессоры

Почталық мекен-жайы: индекс 050020, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Тайманова көшесі, 222, 16 пәтер

Ұялы тел.: 87014234154

Сейтахметова Наталья Львовна

философия ғылымдарының докторы

Лауазымы: Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі, бас ғылыми қызметкер

Почталық мекен-жайы: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Достық даңғылы,13

Ұялы тел.: 87022244162

Нұров Мархабат Мешітбекұлы

гуманитарлық ғылымдар магистрі

Лауазымы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының докторанты

Почталық мекен-жайы: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Достық даңғылы,13

Ұялы тел.: 87025355531

Құттыбекқызы Гүлсая

гуманитарлық ғылымдар магистрі

Лауазымы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының докторанты

Почталық мекен-жайы: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Достық даңғылы,13

Ұялы тел.: 877767294254

Қазақстан Республикасы Конституциясында азаматтардың ар-ождан бостандығының қорғалу ерекшеліктері

Қусаинов Дауренбек Умирбекович

доктор философских наук

Должность: профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет им.Абая

Почтовый адрес: индекс 050020, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Тайманова, 222, кв.16

Сот. тел.: 87014234154

Сейтахметова Наталья Львовна

доктор философских наук

Должность: ГНС, Институт философии, политологии и религиоведения МОН РК

Почтовый адрес: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, г.Алматы, пр.Достық,13

Сот. тел.: 87022244162

Нуров Мархабат Мешитбекович

магистр гуманитарных наук

Должность: докторант кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет им.Абая

Почтовый адрес: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, г.Алматы, пр.Достық,13

Сот. тел.: 87025355531

Қуттыбекқызы Гүлсая

магистр гуманитарных наук, Казахский национальный педагогический университет им.Абая, г.Алматы

Должность: докторант кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет им.Абая

Почтовый адрес: индекс 010000, Қазақстан Республикасы, г.Алматы, пр.Достық,13

Сот.тел.: 877767294254

Особенности защиты свободы совести граждан в Конституции Республики Казахстан

Kussainov Daurenbek Omirbekovich

Doctor of Philosophy Sciences

Position: Professor of the Chair of political science and socio-philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Mailing address: index 050020, Republic of Kazakhstan, Almaty city, st. Taimanova, 222 apart.,16

Cells. ph: 87014234154

Seitakhmetova Natalya Lvovna

Doctor of Philosophy Sciences

Position: Professor of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of MES RK

Mailing address: index 010000, Republic of Kazakhstan, Almaty city, Dostyk Avenue, 13

Cells. ph: 87013459346

Nurov Markhabat Meshitbekovich

Doctoral Student

Position: Doctoral Student of the Chair of political science and socio-philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Mailing address: index 010000, Republic of Kazakhstan, Almaty city, Dostyk Avenue,13

Cells. ph: 87025355531

Kyttibekkyzy Gulsya

Doctoral Student

Position: Doctoral Student of the Chair of political science and socio-philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Mailing address: index 010000, Republic of Kazakhstan, Almaty city, Dostyk Avenue,13

Cells. ph: 877767294254

Features of protection of freedom of conscience of citizens in the Constitution of the Republic of Kazakhstan